Hinc Šewc

Jan Cichorius a Krajnostawski rukopis čo. 5609
Wotmołwa na nastawk G. Stone'a w Lětopisu 1/2005

Habent sua fata libelli

W poslednim Lětopisu skedźbni Gerald Stone[1] na to, zo njeje Jan Cichorius awtor Krajnostawskeho rukopisa čo. 5609 (KR) być móhł – napřećo mojemu twjerdźenju[2], předewšěm dokelž ma moje wotwołanje na C. Knauthe (Derer Oberlausitzer Sorberwenden umständliche Kirchengeschichte [...], Görlitz 1767, str. 394) zasadny njedostatk: Wot Knauthe mjenowany Cichoriusowy rukopis z lěta 1663 – „Wendische Version der Sonn- und Festtagsevangelien und Episteln" ma mjenujcy hinaše napismo hač přeze mnje 1995 wopisany rukopis – „Versio Pericoparum Evangelicarum & Epistolicarum Serbica, in Festivalibus continuata". Stone je dale zwěsćił, zo eksistuje mjez KR a pozdźišimi přez Praetoriusowu komisiju wudatymi tekstami (Katechizm 1693, Epistle 1695, Agenda 1696) rjad charakteristiskich rěčnych přezjednosćow, hačkuli twjerdźa serbscy wobdźěłarjo, zo drje je jim Cichoriusowy rukopis znaty był, zo pak njejsu při přełožowanju wosebje na njón dźiwali. Z toho sćěhuje Stone, zo njemóže KR na žadyn pad identiski być z woprawdźitym Cichoriusowym rukopisom, kotrehož original znaty njeje. Wo wjele prawdźepodobniše zda so jemu, zo słuša wón do kruha rukopisow, kiž su hakle pozdźišo we wobłuku přełožowarskeho dźěła Praetoriusoweje komisije nastałe, t. r. hakle po jeje założenju w lěće 1690/91. Nastupajo dialektalne wosebitosće rukopisa njewotpokazuje Stone drje cyle moje twjerdźenje wo wliwach Wojerowskeje narěče, ale připisuje je skerje Łazowskemu fararjej Tobiasej Čuderlemu (1547–1703), člones komisije, kiž pochadźeše z Wojerec.

Zasłužba G. Stone'a w zwisku z horjeka skrótka narysowanym prašenjom wobsteji w tym, zo je wón na zwisk KR z přełožowarskim dźěłom Praetoriusoweje komisije pokazał, štož njeběch 1995 hišće w třebnej měrje spóznał.

Też ja běch w dźewjećdźesatych lětach wězo hižo njepřezjednosć Knauthowych podaćow z woprawdźitym wobsahom mi tehdy po dołhim pytanju skónčnje předležaceho KR zwěsćił, myslach pak sej, zo je Knauthe snadź něšto zaměšał abo zo bu wón wot swojeho informatora wopaki informowany. Ważny argument bě za mnje w tutym zwisku fakt, zo je Cichoriusowy rukopis też hižo Michał Frencel znał, kotryž mjenuje jón w lisće na Praetoriusowu komisiju w lěće 1691 a twjerdźi, zo njemóže tutón jako zakład za přełožowanje cyrkwinskich tekstow do hornjoserbšćiny służić, dźiwajo na přełožowarske njedokładnosće kaž też namjezneje naměče dla. Wobě kajkosći přitrjechitej pak zwjetša też za KR. Nimo toho bě znate, zo pochadźeše J. Cichorius ze sewjerozapadnych kónčin Hornjeje Łužicy (Zdźarki, dźensa wjesny dźěl Wulkich Žďźar pola Wojerec) a zo bě wón wot lěta 1660–1669 farar we Wóslinku był, hdźež bě so z přełožowanjom cyrkwinskich tekstow do serbšćiny zaběrał. Stoprocentneje wěstosće pak při wšěm njemóžeše być: KR je anonymny a bjez lětoličby.

---

[1] Přir. Gerald Stone, Awtor Rukopisa čo. 5609 Krajnostawskeho archiwa njeje Jan Cichorius, Lětopis 52 (2005) 1, str. 29–47.

[2] Přir. Hinc Šewc, Michała Frenclowy rowjenk Jan Cichorius a jeho rukopis z lěta 1663, w: Lětopis 42 (1995) 2, str. 3–29.

Po přečitanju G. Stone'oweho manuskripta pak bu mi jasne, zo ma so cyła wěc znowa přepruwować a wobstejace njejasnosće, wosebje napadne přezjednosće KR z pozdźišimi, wot Praetoriusoweje komisije přihotowanymi ćišćemi wujasnić. Tuž so rozsudźich, sej wšitke w Budyskim archiwje ležace a Praetoriusowu komisiju nastupace materialije hišće jónu dokładnje wobhladać a mjezsobu přirunać. Při tym zhonich, zo bě so kónc dźewjećdźesatych lět zańdźeneho lětstotka cyły archiwny wobstatk nachwilnje do Lipska wotwjezł, hdźež bu wón znowa zrjadowany a hdźež buchu při tutej składnosći też wot wšitkich dokumentow mikrofilmy zhotowjene. Po nawróće archiwa do Budyšina je wón nětko pod mjenom „Landesfilialarchiv" zhromadnje z archiwalijemi města Budyšina na Hrodowej hasy čo. 10 zaměstnjeny a za šěršu zjawnosć přistupny. Njesměrnje překwapjeny běch, jako njepřinjese mi archiwarka tónkróć, tak kaž běch sej to skazał, jenož wote mnje 1995 wopisany KR, ale hišće dalšej wobšěrnej, mi dotal njeznatej serbskorěčnej rukopisaj ze signaturomaj: „Sächs. Landeszweigarchiv Bautzen, Landständ. Archiv Nr. 173 a 174". Wobaj rukopisaj matej samsnu papjeru kaž KR (Lit. D), a też raz pisma na zwonkownymaj wobalkomaj je podobny kaž w hižo znatym rukopisu. Napis prěnjeho rukopisa (173) je: „Evangelia cum Epistolis in linguam Serbicam versa". Horjeka na prawym boku steji skrótšenka Lit. C a na delnjej kromje wobalkoweho łopjena signatura B II/7, 173. Pod hłownym napismom je něchto pozdźišo hišće připisał lětoličbu 1691. Rukopis wobsahuje 249 połstronow (lěwy bok je wopisany, prawy pak swobodny). Druhi rukopis ma napismo: „Cichorianiſche Verſion der Sontagſ Evangelien". Na hornim prawym boku steji tu pak skrótšenka Lit. E a na delnjej kromje łopjena signatura B II/7, 174. Wón wobsahuje 426 rukopisnych połstronow. Na poslednjej stronje steji deleka słowne hesło „*Epist*", z kotrymž započnje so přichodna strona. Tuta a dalše strony pak faluja, štož rěka, zo je rukopis jónu hišće wobšěrniši był. Bu mi hnydom jasne, zo mamy tu před sobu dotal falowacej wójmidle za dokładniše wopisanje cyłeho nas zajimowaceho cyłka rukopisow. Zo běchu mi w Budyskim archiwje spočatk dźewjećdźesatych lět jenož KR čo. 5609 přepodali, zwisuje drje z tym, zo je wón w předležacym rukopisnym registrje archiwneho wobstatka (Findbuch) na hinašim městnje zapisany hač rukopisaj 173 a 174. Poslednjej namakatej so mjenujcy na stronje 557, hdźež čitamy pod signaturu B II/7: „Die von den Herren Ständen veranstaltete Uebersetzung der Evangelien und Episteln, auch des Katechismus Lutheri in die wendische Sprache 172, 173, 174". Pod čisłom 172 kryje so KR, kiž so tu pak njenamaka. Wón je na druhim městnje registra (str. 695) zapisany jako „Pericoparum Evangelicarum Sorbica [!], in festivalibus continuata, s. F VIII, 56". W zapisu pod B II/7 stejace signaturowe čisło 172 so tu pak njepodawa. Z toho sćěhuje, zo je jón něchtó prawdźepodobnje hakle pozdźišo ze zběrki B II/7 wzał a na druhe městno położił, hdźež dósta wón potom nowu signaturu 5609. Přičina za to njeje znata. Kaž sym pak hižo 1995 pisał, bě archiw w powójnskich lětach hišće njedorjadowany a tohodla jenož zdźěla přistupny. W tym tči drje też hłowna přičina za šmjatańcu ze serbskimi manuskriptami.

Rukopis Lit. C (173) je identiski z tekstom, kotryž bě komisija 22. awgusta 1691 w třoch eksemplarach na krajne stawy zapodała a kiž je był zakład w lěće 1695 wudatych „Episteln und Evangelia", wo čimž rozprawja hižo K. Röseberg.[3] Bjez slěda pak stej dotal dale přez Stone'a na zakładźe hižo znateho rukopisa Lit. D a pokazki na rukopis Lit. C w lisće Praetoriusoweje komisije[4] předpokładanej rukopisaj Lit. A a Lit. B, za

[3] Přir. Karl Röseberg, Leben und Wirken von Michael Frentzel, Sonderdruck der Beiträge zur Sächs. Kirchengeschichte XXXIX, Dresden 1930, str. 71.

[4] Přir. G. Stone, Awtor Rukopisa ..., str. 42.

kotrejž so też w registrje žana pokazka njenamaka. Rukopis čo. 174 z napismom „Cichorianiſche Verſion“ ma přidatne woznamjenjenje Lit. E, wospjetowace so też při wšitkich jeho dźělach. Tutón rukopis je za nas wosebje ważny, dokelž je to originalny, wot Cichoriusa zawostajeny a pozdźišo wot krajnych stawow Praetoriusowej komisiji přewostajeny rukopis z lěta 1663. Wón tworješe wuchadźišćo za wšitke pozdźiše přełožowanske dźěła komisije, štož wuchadźa jasnje z pozdźišo wot druheje ruki přewjedźenych mnohich korekturow. Na njón poćahuje so też C. Knauthe, kotryž podawa pak jenož napismo prěnjeho dźěla („M. Johann Cichorius, Past. Osling, wendische Version der Sonn- und Festtagsevangelien. Mst. 1663“). Wot Knauthe podata lětoličba 1663 so w rukopisu samym njejewi. Na jeje prawosći njemóže pak dwěla być. W lěće 1651 zakónči Cichorius studij teologije a filozofije we Wittenbergu, wot 1655–1656 bě wón diakon a wot 1656–63 archidiakon we Wojerecach. W samsnym lěće přesydli so wón do Wóslinka, hdźež hač do swojeje zažneje smjerće (1669) jako wosadny farar skutkowaše. Rukopis wobsteji z wjacorych dźělow. Su to: (1) we wobalkowym napismje mjenowane „SontagsEvangelien“ (str. 1–76), (2) „Kirchen=Agende“ (str. 77–146), (3) „Catechismus D. Martini Lutheri“ (str. 147–178), (4) „Historia de Christi Passione“ (str. 179–209, str. 210 je swobodna) a (5) „Evangel. & Epist. Festiv.“ (str. 211–426).[5] W Pasionskich stawiznach faluje wotrězk wo zničenju Jerusalema (Historia Desolationis Hierosolymitanae), kiž je tam pak prawdźepodobnje jónu był. Swědči wo tym na zakładźe Cichoriusoweho teksta zhotowjeny KR, hdźež namaka so wón na stronach 226–252 (117 r–130 r). Cyły wobšěrny rukopis čo. 174 (Lit. E) je druha ruka pisała (Cichorius). Na to pokazuje pismowy duktus, kiž rozeznawa so jasnje wot rukopisow 173 (Lit. C) a 172 (Lit. D). Też prawopis je hinaši. Wón wotbłyšćuje zdźěła hišće starši wuwićowy staw z časa do Běrlinkowych postajenjow z lěta 1689, woznamjenjejo serbske zwuki často hišće po přikładźe druhich słowjanskich rěčow, na př. *c*, *ċ* za /c/ (*nic* = *nic*, *noċe* = *noce*, *woſsliċa* = *wóslica*); *ċ*, *tċ*, *cʒ́*, *ċʒ́* za /č/ a /ć/ (*ċeſcʒ́* = *česć*, *pſʒ́ eċel* = *přećel*, *niċ* = *nić*, *ċemnosċ* = *ćěmnosć*, *tċaß* = *čas*, *woblitċo* = *wobličo*, *ďerʒ́aċʒ́* = *dźeržać*), *tʒ́* za /c'/ (*bratʒ́a* = *bratřa*), *ď* za /ʒ́/ (*ď en* = *dźeń*), *ʒ́* za /ž/ (*ʒ́o*= *žo, kiʒ́* = *kiž*), *ſʒ́* za /š/ (*loſʒ́t* = *lóšt*, *waſʒ́* = *waš*) a podobnje. Přez to rozeznawa so Cichoriusowy rukopis (174, Lit. E) wuraznje wot rukopisow 172 (Lit. D) a 173 (Lit. C).[6] To płaći też za rěč, kiž je hinaša hač w rukopisomaj Lit. D a Lit. C a je w dalokej měrje identiska z Kulowskej narěču, wuznamjenja so pak też přez sylne wliwy so něhdy na połnocy přizamkowaceje Wojerowskeje a zapadneje namjezneje narěče, mjeztym zo namakaja so w rukopisomaj 172 (Lit. D) a 173 (Lit. C) skerje charakteristiske wosebitosće Budyskeje narěče.[7] Wuwzaće su strony 259–270 (stare ličenje 249–260), hdźež nałožuje so

---

[5] Cyły rukopis sym wot str. 1–426 znowa čisłował. Ličenje originala je defektne: Na stronu 154 sćěhuje mylnje 145 za wočakowane 155. Sym tutón zmylk wuporjedźił, tak zo sleduje w nowym ličenju na 145 nětko prawje 146.

[6] Přir. H. Šewc, Michała Frenclowy rowjenk …

[7] Dźiwajo na diskusijny charakter přinoška njeje tu móžno wšitke wosebitosće Cichoriusoweje narěče dokładnje wopisać. Skedźbnjamy pak na to, zo wuznamjenja so wona nimo zakładnych přezjednosćow z Kulowskej narěču, wopisanej w Ticinowych Principiach, też přez rjad rozdźělow wot njeje. Tu někotre markantne přikłady: (1) skłonjowanje pronomenow a adjektiwow na *-eho*, *-emu*: *teho*, *temu*, ale w lok. *na tom*; *dobreho*, *dobremu*, ale *při tom Galilejskom morju* (Ticin jenož *-oho*, *-omu*), (2) infinitiw jenož na *-ować* (Ticin: *-uwać*), (3) konjugaciski typ na *-'o*, kaž w delnjoserbšćinje (*-'oš*, *-'o*, *-'omy*, *-'oćo* atd.), podobnje też w pasiwnym part. na *-'ony* (Ticin pak: *-'o*, *-ćo*, *-'omy*, ale *-'eš -'eny*), (4) *ničo wužitne njebyłe*

zdźěla prawopis Praetoriusoweje Komisije a hdźež wustupuja tež někotre wosebitosće Budyskeje narěče, na př. *l* za *ł* (*w*); *e* za *o* (*buďe*, *ďaſźe*); *chtoź za gdoź* a *cźi* za *te*. Prawdźepodobnje jedna so tu wo pozdźišo znowa napisane (wobdźěłane) strony.

Zwonkowny staw rukopisa je chětro špatny, tekst je zdźěla ćežko čitajomny. Też přełožk njeje najlěpši, dokelž njeje so přełožowar přeco jasnje dosć, tak kaž bě to hižo M. Frencel zwěsćił, wot němskorečneje předłohi wotmjezował a tohodla často jenož posłownje přełožował. Nimo toho faluje čisłowanje wjerśow, štož orientaciju přidatnje poćežuje. Tekst bu k tomu pozdźišo na wjele městnach wot druheje ruki porjedźeny a na kromje wudospołnjeny. Často su cyłe słowa a sady přešmórnjene abo změnjene a na kromje w korigowanej formje znowa připisane. Štó je tute wobšěrne korektury přewjedł, njehodźi so z cyłej dokładnosću rjec. Na wjacorych městnach namakaja so na kromje łopjena pak iniciale P., B., P. & B., štož su drje skrótšenki za mjena wosobow, kiž su korektury přewjedli abo namjetowali. P. steji při tym prawdźepodobnje za Praetorius, ale koho woznamjenja B., njewěmy. Na wjacorych městnach namakaja so też grjekske abo łaćonske připisy z biblije. Raz steji na kromje strony w spinkach wuraz *nawucžiczeł* (přir. pól. *nauczyciel*) ze signumom P. za prěnjotne *wucźownik* (str. 394). Swědči to wo tym, zo su zestajerjo serbskeho teksta, tak kaž woni w předsłowje k 1695 wudatym Epistlam a Evangelijam pisaja, też druhe słowjanske biblije jako přełožowansku pomoc wužiwali. W přispomnjenjach so jewjace pismo je wšudźe samsne a pokazuje na Praetoriusa. To wuchadźa też z němskeho předsłowa 1691 na krajne stawy zapodateho rukopisa 173 – Lit. C (Evangelia cum Epistolis in linguam Serbicam versa), kotryž ma Praetoriusowy pismowy duktus. Nimo Praetoriusa su předsłowo pak też zbytni 3 członojo komisije samoručnje podpisali: „Paulus Praetorius. Archi. Diaconus Budiſſin. Tobias Zſchuderly. Pfarrer zu Lohſe. Johann Christoph Crüger Paſtor Milakal. – Georgius Matthaei [slěduje nječitajomne słowo] Colm. Michael Ratze Diaconus ad S. Michael. Budiſſ.“ (přir. wobraz na str. …). Praetorius je najskerje přełožowarske a porjedźerske dźěło Komisije nawjedował a namjety druhich członow do předležaceho Cichoriusoweho rukopisa zapisował. Korektury poćahuja so na wobsah kaž też na prawopis a rěč. Na tute wašnje korigowany prěnjotny Cichoriusowy rukopis służeše potom jako zakład za zhotowjenje noweju, na krajne stawy zapodateju manuskriptow 173 (Lit. C) a 172 (Lit. D), kiž matej wobaj Praetoriusowe pismo. Jako prěni bu w juliju 1691 rukopis 173 (Lit. C) wotedaty (hlej horjeka), po nim rukopis 172 (Lit. D), kiž dósta pak pozdźišo nowu signaturu 5609, dokelž njebě komisija postajeny termin cyle dodźeržeć móhła, kaž wuchadźa to z Praetoriusoweho lista na krajne stawy. Rukopisaj Lit. C a Lit. D rozeznawatej so, kaž hižo prajene, wot Cichoriusoweho originala (Lit. E) nimo porjedźenkow a wobsaha hłownje přez to, zo buchu w nimaj wosebitosće Kulowskeje a

---

(< *njebyło*), (5) poměrnje často falowaca labializacija *y* > *u* (*być*, *hłybina*, *wysokość*, *wymoc* atd.), (6) labiowelarizacija *y*/*e* > *o* (*mało dźěćo*, Ticin: *małe*), (7) dualowa wos. kóncowka na *-ej* (*smej će pytałej*), (8) infinitiw na *-ći* (*samolwići*), (9) rekcija: *do* + akuz. *do jenu łódź*, 10) leksika: *cyrkwej*, *čwěl* f. (= *tćwėl*), tak też Jakubica 1548: *czwiel*, 2 Tes. 1, 9), *honak*, *trózby* (też Jak. 1548), *zmoha* (= žołma), *trajda* (= žito), *dwanasće*, *gramować* (= *hidźić*), *nank* (= přirodny nan), *torny* (= dźiwi, skaženy), *tužić* (= *so zrudźić*) a dr. Zajimawy je wosebje skłonjowanski typ na *-eho*, *-emu*, kiž njehodźi so tu pak jako wliw Budyskeje narěče wobhladować. Napadne su też wěste paralele k rěči Gregoriusowych kěrlušow z časa wokoło 1590: (1) participy na *–'ony*, (2) infinitiw na *-ći*, (3) změna *'e* > *'o* (*wótčo*, *kryďo* pódla *kryd`e*), (4) falowaca labializacija *y* > *o* (*wymoc*), (5) skłonjowanje na *-eho*, *-emu*, (6) forma *wilki*, (7) wužiwanje pismika *ď* = *dź*). Wěc wužaduje sej dokładniše přepytowanje.

Wojerowskeje resp. namjezneje narěče přez elementy Lubijskeje a centralneje Budyskeje narěče narunane. Wobaj rukopisaj (Lit. C a Lit. D) stej so pak pozdźišo prawdźepodobnje na zakładźe posudkow wot krajnych stawow powołanych posudźowarjow hišće jónu předźěłałoj a hišće bóle na centralnu Budysku narěč wusměriłoj, wo čimž swědča rozdźěle mjez nimaj a pozdźišimi ćišćemi. Mjena jednotliwych posudźowarjow dotal njeznajemy, wone hodźa so pak snano na zakładźe zachowaneje korespondency komisije wuslědźić.[8] Kak daloko a w kajkej měrje su so při tym też rukopisne wersije druhich, wot Praetoriusa mjenowanych serbskich fararjow wobkedźowałe (Frencel, Běrlink, Jacobi a dr.), hodźi so při tuchwilnym stawje slědźenja ćežko rjec. Woprawdźe znate je jenož pisomne stejnišćo, wot Michała Frencela na Praetoriusowu komisiju pósłane.[9] Hakle po wobkedźbowanju tutych přidatnych změnow su krajne stawy nam dźensa znate hornjoserbske cyrkwinske teksty ćišćeć dale. Jedna so wo: 1. D. Martina Lutherowy Mały katechizm (1693), 2. Epistle a sćenja (1695) a 3. Cyrkwinsku agendu (1696). Z prajeneho wuchadźa pak też, zo je Cichoriusowy rukopis napřećo horjeka citowanym twjerdźenjam komisije znajmjeńša w prěnim stadiju přełožowarskeho dźěła ważnu rólu hrał. Wón služeše přełožowarjam jako zakład (wuchadny tekst). Tola też w prěnjej na krajne stawy zapodatej přełožkowej wersiji (Lit. C a Lit. D) je hišće tóšto narěčnych formow a prěnjotnych Cichoriusowych rěčnych konstrukcijow wostało. A někotre z nich namakamy, kaž wuchadźa to z přirunanjow kolegi Stone'a, samo hišće w ćišćanych tekstach. Jeho twjerdźenje, zo awtor KR čo. 5609 „njeje Jan Cichorius był", je tohodla jenož zdźěla woprawnjene. Je to, kaž horjeka pokazane, wot Praetoriusa a jeho komisije skorigowany a wudospołnjeny wotpis Cichoriusoweho prěnjotneho originala. W tutym zmysle ma so drje też přispomnjenje němskeho archiwara zrozumić: „Die Handschrift stammt höchstwahrscheinlich von dem aus Neschwitz gebürtigen Pfarrer Sartorius[10] [tak mylnje za prawe Praetorius], 1650 –1709".

Hladajo na Kulowske a namjezne narěčne wosebitosće w prěnjotnym Cichoriusowym rukopisu 174 (Lit. E) stejimy před dalšim prašenjom: Kak su so wosebitosće Kulowskeje narěče do rukopisa dóstałe? Cichorius pochadźeše dźě ze Zdźarkow („sum natus Microsorae"), hdźež so tola Kulowska narěč njerěčeše. Też jeho nan (David Cichorius) a dźěd běštaj hižo w Zdźarach jako ewangelskaj fararjej skutkowałoj. Jenož Cichoriusowa mać Hedwig, rodźena Fröhlichec (serbsce drje Wjeselic), pochadźeše z bliskeho Kulowa. Tola to njemóžeše po mojim měnjenju za jasnje spóznajomnu přewahu Kulowskeje narěče w Cichoriusowych tekstach dosahać. Je móžno, zo běštaj też Cichoriusowy nan, na kóždy pad pak jeho dźěd, něhdyšej Kulowčanaj, kiž běštaj pak z nabožnych přičin Kulow wopušćić dyrbjałoj. 1632 (dwě lěće po Cichoriusowym narodźenju) bu tute městačko mjenujcy přez abatisu Klóštra Marijineje Hwězdy Dorotheju Schubert (1623–1689) namócnje na katolsku wěru nawróćene.[11] Jako wobchadna rěč je

---

[8] Přir. w Budyskim archiwje ležacu aktowu zběrku: „Die Übersetzung der Evangelien, Episteln und Catechismi Lutheri in die wendische Sprache betreffend", Cl. VI, Sect C. No 18. B. II, 7 (Jahre 1671–1691).

[9] Přir. G. Stone, Awtor Rukopisa …, str. 31 sć.

[10] Jan Jakub Sartorius, kotrehož je archiwar tu z Pawołom Praetoriusom zaměnił, bě wot lěta 1725 do 1741 farar w Lejnje (Geierswalde) pola Wojerec. Přir. Kurzer Entwurf einer Oberlausitz-wendischen Kirchenhistorie, abgefaßt von einigen Oberl. wendischen evangel. Predigern. Budißin 1767, str. 96.

[11] Přir. Chronik des Cisterzienserinnenklosters Marienstern in der königlich sächsischen Lausitz, von einem Ordensgeistlichen, Warnsdorf 1894, (Nachdruck: Kamenz 1998): „Nach der Ge-

so w Cichoriusec swójbje tohodla drje też w Zdźarkach hišće Kulowska narěč trjebała, kotruž je potom Jan Cichorius při přełožowanju nałožował. Je pak też móžno, zo bě wón znajmjeńša dźěle přełožka hižo wot nana a dźěda namrěł. Njezdawa so realistiske, zo móhła jenož jedna wosoba w tutym poměrnje krótkim času tajke wobšěrne přełožowarske dźěło dokonjeć. Cichorius zemrě hižo 1669, docpěwši jenož starobu 39 lět. Tuž njehodźi so cyle wuzamknyć, zo su Cichoriusowe rukopisy też někak zwjazane byłe z prócowanjemi něhdyšich Kulowskich serbskich protestantiskich měšćanow wo cyrkwinske teksty w serbskej rěči. Zajimawe je w tutym zwisku też, zo wužiwa Cichorius podobnje kaž po nim Kulowčan J. X. Ticinus[12] přeco łaćonske pomjenowanje (lingua) *vandalica* (na př. str. 92: „Introductionis Puerperarum forma Vandalica“), mjeztym zo ma Praetorius jenož „lingua serbica“. Też wot Ticina nałožowany alfabet ma wěste podobnosće z Cichoriusowym prawopisom (přir. wosebje trjebanje dypka jako diakritiske znamješko: *ċ*, *ďž*). Dopominam tu też na zwiski Mikławša Jakubicy z Kulowom.[13] W jeho přełožku Noweho zakonja 1548 namaka so mjenujcy cyły rjad naréčnych wosebitosćow tehdyšeje Kulowskeje naréče, jewjacych so też w Cichoriusowym teksće. Horjeka w přispomnjenju čo. 7 wobswědčene rozdźěle mjez Cichoriusowej rěču na jednej a Ticinowej na druhej stronje móhłe pak też na to pokazować, zo su so Kulowscy protestantojo też w rěčnym nastupanju wot Kulowskich katolikow (Ticin, Swótlik) rozeznawali, a to w tym zmysle, zo stejachu woni pod sylnišimi wliwami Wojerowskeje abo namjezneje naréče.

Rěčny zakład Cichoriusoweho přełožka je była Kulowska narěč, naměšana pak ze sylnymi Wojerowskimi a namjeznymi (a zdobom delnjoserbskimi) wosebitosćemi, kotrež je potom Praetoriusowa komisija při zhotowjenju manuskriptow Lit. C a Lit. D zwjetša přez wosebitosće centralneje Budyskeje naréče narunała. Tu někotre wubrane přikłady:

Fonetika:
(1) Za Cichoriusowu narěč typiske *'o* za *'e* so wotstronja a na jeho městnje pisa so po přikładźe Budyskeje naréče *e*: *kneʒo*, *wotċo* > *kneʒe*, *wocʒe*; *dwanaċo* > *dwanaċe*, werbalne wosobowe formy: *buď'o*, *buď'oſʒ*, *buď'omy*, *buď'oċo*, *moʒoċo*, *pijoċo*, *jeſċo*, *piċo*, *ďakujomy*, *ďaſʒo* > *budʒe*, *budʒeſʒ*, *budʒemy*, *budʒecʒe*, *moʒecʒe*, *piecʒe*, *jeſcʒe*, *picʒe*, *dʒakujemy*, *dʒaſʒe*. Podobnje změnja so w pasiwnych participach -'*ony* na -'*eny*: *tċiſċony*, *pißmawutċony*, *pſʒeraď'ony*, *wymoʒony* > *cʒiſcʒeny*, *pißmawucʒeny*, *pʒeradʒeny*, *wumoʒeny*, (2) poměrnje časta změna *y* po labialach na *u*/*o*: *by*, *my*, *wy*, *wy-* > *bo*/*bu*, *mo*, *wo*/*wu-*, (3) změna *-Bo* (< *-By*/*-Be*) na *-Be* (Cichorius: *mawo ďeċo*, w Praetoriusowym teksće wotpowědny přikład faluje, přir. pak zapis *knesowe duch*)[14], (4) změna njepřizwukowaneho *ě* (*'e*) na *i*: *w mene*, *ċerpew*, *wiď'eċ*, *ſswubokosċe* > *w meni*, *cʒerpil*,

schichte Sachsens von E. Machatschek forderte die Äbtissin Dorothea Schubert 1631 die Protestanten in Wittichenau auf, bis Ostern wieder zur katholischen Kirche zurückzukehren, widrigenfalls sie fortziehen müßten.“ (S. 159).

12 Přir. titl Ticinoweje gramatiki „Principia linguae wendicae quam aliqui wandalicam vocant“ (Pragae 1679).

13 Přir. Hinc Šewc, Mikławša Jakubicowy přełožk Noweho zakonja do serbšćiny z lěta 1548. Pospyt noweho hladanja na wosobinu přełožowarja a jeho rěč, w: Lětopis 44 (1997) 2, str. 31–52, wosebje str. 40–45.

14 Přir. Frido Michałk, Labiowelarizacija wokalow *y* a *e* wšelakeho pochada po labialnych konsonantach w serbskich dialektach, w: Lětopis ISL, Rjad A 11 (1964) 2, str. 129–163, wosebje str. 160 (karta 6).

widźicʒ, *ſswubokosċi* a dr. (5) za Kulowsku naréč tehdy hižo powšitkowne bilabialne *w* za *ł* změnja so na *l*: *tċwowek*, *daw*, *mudwo*, *poßow* > *cźlowek*, *dal*, *mudlo*, *poßol*, wuwzaće: *samolwiċ*, (6) prašacy a relatiwny pronomen *gdo*, *gdoʒ́* změnjatej so na *chto*, *chtoʒ́*; adwerby *gdyʒ́*, *tohdy*; *ſʒ́itcko* / *ſʒ́itċko* na *dyʒ́*, *tede* / *tedem*, (*w*)*ſʒ́itko*, (7) adwerby z wukóncom na -'*ej* změnja so na -'*e*: *delei*, *horei*, *menei*, *derei*, *lepei*, *ſkerei*, *wacei*, *welei* > *dele*, *hore*, *mene*, *dere*, *lepe*, *ſkere*, *waźe*, *wele*, (8) za Kulowsku naréč charakteristiske infinitiwne formy na -*ći* so přez formy bjez -*i* narunaja: *erbowaċi* > *erbowacʒ́*, *zhoniċi* > *zhonicʒ́*, *hiċi* (*s nebeß dele hiċi*) > *hicʒ́*, *samolwiċi* > *samolwicʒ́*, (9) podobnje *na tamon ďen* > *na tamem dnú*, (10) změna *ch* > *k*: *chyźa* > *kėźa*; *chyba* > *kiba*, (11) *amen* > *hamen* a dr.

Přispomnjenje:
Po zdaću Stone (Lětopis 1/2005, str. 43) na tym dwěluje, zo je so labializacija *ł* > *w* w hornjoserbskich naréčach wot zapada k ranju rozšěrjała. Fakty pak na to pokazuja: W Kulowskej naréči je hižo w Cichoriusowym času jenož *w* było, podobnje drje też wokoło Budyšina. Ale na ranje wot tutoho města bě zwjetša hišće *l* (přir. na ranje wot Budyšina trjebane formy *člowjek*, *člójk*, *člejk* napřećo *človjek*, *čwójk* w zapadnych kónčinach).[15] To płaćeše też za Lubijsku a přihórsku naréč, kotrejuž pomniki maja *l*.[16] P. Wirth pak wobswědča w swojim réčnym atlasu *l* jenož hišće za wokolinu Chrjebje.[17]

Morfologija:
(1) Přesadźenje muskowosobowych formow w nom. pl. substantiwow a adjektiwow: *ſʒ́itcke ſwàte jandʒ́ele* > *ſchiʒy ſwàcʒ́i jandʒ́elo*, *lube bratźa* > *lubi bratʒ́o*, *te stariſche* > *cʒ́i stariſchi*, *wy wotroċki* > *wy wotroċʒy*, *ßwyrne susoďa* > *ßwyrni susodʒ́i*, *lube pſʒ́eċele* > *lubi pſʒ́eċelo*, *wy muźe* > *wy muʒ́o* (sic!), *naſʒ́e wotcowe*, *wotċowi* > *naſʒ́i wotċojo*, podobnje w 2. a 3. wos. duala změna -*tei* (-*tej*) > -*tai* (-*taj*): *wono ďeſʒ́tei dwai tċwowekai* > *wono ďeſʒ́tai* ..., *daitei* > *daitai*, *jako wonei* (nan a mać) *ſʒ́icko dokonawoi beſʒ́tei* > *jako wonai* ... *beſʒ́tai*, *ʒ́o ßwoje ßycźe pwataſʒ́tei* > *ʒ́o* ... *plataſʒ́taj*, (2) wuměna wokatiwa *ʒ́onsko* > *ʒ́onska* (Jana 2, str. 31), *o ʒ́onsko* > *o ʒ́onska* (Mat. 15, str. 61), (3) narunanje instr. sg. na -*im* přez -'*om*: *s posċenim a modlenim* > *s posċenom a modlenom*, (4) narunanje kondicionalneje partikle *by* přez połnu konjugacisku paradigmu (*bych*, *by*, *bychmoj*, *bychmy* ...): *ʒ́o by wedli* > *ʒ́o bochmo wedli*, (5) změna supinuma (!) na infinitiw: *Wetċor dyʒ́ ty ſpat ďoſʒ́* > *Weicʒ́or dyʒ́ lénucʒ́ dʒ́eſch* (Wječorna modlitwa), (6) w Cichoriusowym rukopisu so tu a tam hišće jewjace *wordowaċ* so eliminuje a dr.

Syntaksa: *won buďo ſ kralom* (Luk. 1, 33), *gdyʒ́ ßo s kralom ċini* > *dyʒ́ ßo k-kralej cʒ́ini* (přir. też Jak. 1548: *se z kralem sczini* (Jan 19, 12).

Leksika:
bainka > *karhan*, *chytro* > *rucźi*, *cʒ́asto* > *husto*, konj. *daniʒ́* > *aniʒ́*, *dokalʒ́*, *dokelaʒ́* > *dokelʒ́*, *honak* > *capon* (= *kapon*), *poßow* > *wucźenik* (tute słowo wužiwa přeco też

---

[15] Přir. Sorbischer Sprachatlas/Serbski réčny atlas (SRA), 8. zwj., karta 1 z komentarom.

[16] Přir. Heinz Schuster-Šewc, Die ältesten Drucke des Obersorbischen. Wenceslaus Warichius und Gregorius Martini. Eine sprachwissenschaftliche Analyse. Mit Faksimiledruck, Transliteration und Transkription, Bautzen 2001, str. 285.

[17] Přir. Paul Wirth, Beiträge zum sorbischen (wendischen) Sprachatlas, Kartenband, Leipzig 1933, Kt. 7, Textband, Leipzig 1933, str. 36.

M. Frencel), *winowy kmen* > *winowe penk* (přir. ds. *kmjeń* ‘Zweig, Spross, Stamm’), *drewo* > *ʒtom*, *chować*, *pochowany* > *rebacʒ́*, *porebane* (*hrjebać* = beerdigen), *poweďeċʒ́* > *prawicʒ́*, *fyrſcʒ́inſtwo* > *knestwo*, *modlitwa* > *proſtwa*, *fant* > *ſawdawk*, *futer* > *piʒa*, *ßwoiu wobċaʒ́noſċʒ* > *ßwoje bremo*, *proſba* > *modlitwa*, *jutrna feiſʒ́ka* > *rańša hwězda*, *maulſʒ́el* > *pliſta*, *spiſemiſʒ́ter* > *braʒ́ka*, *pomſta* > *rachnowarca* (?), *pomſćić* > *ſaplacʒ́icʒ́*, *we ſpiglu* > *we ſpehelu*, *ſtrowe* > *sboʒ́e*, *ſpowu erby* > *ſobu erbowi*, *nejapki* > *nenadʒ́ujʒy*, *ſywa* > *hufa*, *wo*(*t*)*ʒ* (= *wótc*) > *nan*, *wocʒ́ez*, *dobernik* > *herba* (*prawi dobernicy byli* > *prawi herbowi byli*), *gmejna* > *woßada*, *neſele* (= *njezele*) > *nerad*, *Sabbath* > *ssobot*, *gramować* > *hidʒ́icʒ́*, *ſ júterneje ſeme* > *wot rana, bóžc* > *přibóh* a dr. Korektury Cichoriusowych naměčnych formow na wotpowědne z centralneje Budyskeje a Lubijskeje naměče njejsu so přeco cyle konsekwentnje přewjedli, štož drje z tym zwisuje, zo njeje komisija přeco dokładnje dosć dźěłała. Njezměnjene wostachu w tutym prěnim stadiju přeco formy *abo*, *dokalž*, *žo*, *som* a *jo*, kiž buchu hakle w ćišćanych tekstach skorigowane (*aby*, *dokelž*, *zo*, *sym* a *je*). Ale samo w ćišćanej wersiji namakaja so hišće wuwzaća. K nim słušeja prawdźepodobnje też přez Stone’a naličene konstrukcije z *do* + akuzatiw (přir. str. 37–38), kiž jewja so w tutej formje wosebje často w staršej delnjoserbšćinje, přir. na př. w Mollerowych spěwarskich z lěta 1574 (*do swój dom*) abo w Krakowskim (Berlinskim) rukopisu (*do swoju winicu*).[18] Zajimawe je při tym, zo su so tajke na delnjoserbšćinu pokazowace naměčne formy w hornjoserbskej cyrkwinskej rěči zdźěla hač do přitomnosće zdźeržałe (Spěwarske z lěta 1931, hlej Stone, Lětopis 1/2005, str. 37).

Zo by čitar nazorniši wobraz wo poměrje mjez jednotliwymi tekstami měł, podamy tu krótkej tekstowej wurězkaj ze wšěch tŕoch tekstowych wariantow: (1) z Cichoriusoweje originalneje wersije (Lit. E), (2) z Evangelia cum Epistolis (Lit. C) / z KR (Lit. D), (3) z ćišćaneho teksta kaž też (4) z biblije.[19]

I.

(1) Cichorius 1663, Lit. E (Evang. cum Epistolis, str. 2: Evang. Dom. 1. Advent, bjez čisłowanja wjeršow): *A jako woni niet bliſsko kmestu Jeruſalem / pſʒ́inďechu do Bethphage, k tei / wolijowei hore, poſswa ton knes Jesus / ſswojich Poſswow dweju, a ďa ſʒ́o / knima: D’itej tam do teho meſtka, / kiʒ́ predom waju leʒ́i a hnedym buďetej woi namakaċʒ́ jenu woſſliċu pſʒ́iwa- / ſanu, a jene woſsladko pſʒ́i nei, wot- / waſʒ́tei jeju a pſʒ́iweďtei jeju kemni.*

(2) Wot Praetoriusa korigowany tekst w Lit. C (173), str. 1: *A jako woni nietkó k-Jeru- / ſalem pʒ́indʒ́echu, do Bethphage / k-wólijowei hore, poſsla Jeſus / ſswojich wucʒ́enikow dweju* / 2. *A dʒ́aſche k-nima: Dʒ́itai do- / téhó mèstka, kiſch prěde waju / leiʒ́i, a nedm budʒ́etai woi / Woſsliʒú namakacʒ́, pʒ́iwaſanú, a mlodehó Woſsla pʒ́i-nei, / Wótwáʒ́tai a pʒ́iwědʒ́tai jeju ke-mni.*

(3) Die Episteln und Evangelia 1695: Sʒenj / Na-prjenu Nedżelu Adventa / Matth. XXI: 1. *A jako woni bliſko k-Jeruſalem / pſchindżechu do Bethphage / k-wolijowej hohri / poßla Jeſus dweju / wot-ßwojich Wucʒ́enikow.* 2. *A dʒ́aſche k-nima: dʒ́itaj do-teho / mjeſtka / kiʒ́ prède waju lejʒ́i / a nydm bu- / dʒ́etaj woj woßliʒu namakacʒ́ pʒ́iwjaſa- / nu / a mlodeho woßla pſchi-nej / Wot- / wėʒ́taj a pſchiwedʒ́taj jeju ke-mni.*

---

[18] Přir. wo tym bliže H. Šewc-Schuster: Zwei ungewöhnliche syntaktische Konstruktionen des älteren Niedersorbischen, w: Prace Filologiczne, Warszawa 44 (1999), str. 521–524.

[19] Korigowana forma abo wuměnjene słowo je podšmórnjene.

(4) Biblija z lěta 1728, Matth. XXI: 1. *A jako woni bliſko kJeruſalemu pſchindżechu do Bethphage, k woliowej hohri, poßła JEſus dweju wot ßwojich wu cżomnikow.* 2. *A dżeſche knimaj: Dżitaj do teho mjeſtka, kiż predy waju lejżi a nydym budżetaj woj woßlizu namakacż pſchiwjaſanu, a mlodeho woßła pſchinej, wotweżtaj a pſchiwedżtaj jeju kemni.*

II.

(1) Cichorius 1663 (Lit. E), str. 223 rukopisa (bjez čisłowanja wjeršow): *a gdoh buďo pak ton ďen jeho pſżichoda pſżéċerpeċż moc a gdoh buďo moc wobstaċż, gdyż won pſżinċż dyrbi? Pſżeto won jo jakko jeden wohen jeneho ſwotnika, a jako mudwo jeneje pralniċe. Won buďo ſseiďeċż a ſżmelcowaċż a to ßlebro tċiſċiċż, won buďo te ďeċi Levi tċißċiċż a loitrowaċż, jako ßlebro a ſwoto. Tohdy buďa woni temú knesei ſpiſy wopre pſżineßċż we tei prawdoſċi.*

(2) Wot Praetoriusa korigowany tekst w Lit. D. (172), str. 11: *Chto budźe pak tón dżeen jého pżichoda pżécżerpicż? A chto budże moż wobstacż, dyż won ſsó ſjewicż budże? Pżétóż won jó jakó wohen jeneho ſlotnika, a jakó mudlo jenei plowkarniże.* 3. *Won budże ſseidżicż a żkrėcż, a ſslėbró cżiſcżicż, won budże té dżecżi Levi cżiſcżicż, a rėdżicż a wúparicż, jako ſslėbró a ſlótó. Tedy budża Knėsej dar woprowacż wė-praúdoſcżi.*

(3) Die Episteln und Evangelia 1695: Lection / Na Wucżistcżenj ßwjateje Marie / Malach. III, 2–3: 2. *Chto budże pak ton dżen jeho pſchichoda pſchecżerpicż? a chto budże moz wobſtacż / dyż won ßo ſjewicż budże? Pſchetoż won je jako wohen jeneho ſlotnika / a jako mudlo jeneje plowkarniże.* 3. *Won budże ßejdżicż a ſchkrjecż / a ßljebro wucżistcżicż / won budże te dżjecżi Levi rėdżicż a wuparicż / jako ſloto a ßljebro. Tedy budża Knėſei dar woprowacż wė-praudoſcżi.*

(4) Biblija z lěta 1728, Malachias III, 2–3: 2. *Schtu budże pak ton dżen jeho pſchichoda pſchecżerpicż? A ſchtu budże moż wobſtacż, dyż won ßo ſjewicż budże? Pſchetoż won je jako wohen ſlotnika, a jako mudło płokarnicże.* 3. *Won budże ßedżicż a ſchkrjecż, ßljebero wucżiſcżicż, won budże te dżjecżi Levi redżicż, a wuparicż, jako ſloto a ßljebero. Tedem budża KNESEJ dar woprowacż we prawdoſcżi.*

Wosebity zajim budźi w poslednim teksće słowo *pralnica* resp. *pralniča* (Cichoriusowe *ċ* móže tu *c* abo tež *č* woznamjenjeć), kotremuž wotpowěduje pola Praetoriusa forma *plowkarniża*, w bibliji z lěta 1728 pak *płokarnicża*. Prěnje słowo njeje w tutej formje ze žanoho hornjo- a delnjoserbskeho žórła znate. Přir. pak: J. A. Smoler, Pjesnički ..., str. 145, hdźež namaka so w ludowym spěwje z Kulowa słowo *prajerniča* ʻWäscherin', kiž je prawdźepodobnje skomolena twórba prěnjotneho *pralniča*. A. Muka mjenuje w swojim delnjoserbskim słowniku drje też słowo *pralnica*, tola z wotchilnymaj woznamomaj: 1. ʻdas Waschholz, der Waschbleuel' a 2. ʻdas Mangelholz, Mangelbrett zum Wäschemangeln'. Cichoriusowe *pralnica* abo *pralniča* je na kóždy pad awtentiske. Na jeho městno stajene *plowkarnica* reflektuje prawdźepodobnje hs. naměčne *ploų̇karnica* z *oų̇* za *ó* (přir. nar. *plókać* / *plókac*)[20], nastatym z prěnjotneho dołheho (akutoweho) *ō*, kaž widźimy to też w nar. słowomaj *kloų̇ćić*, *mloų̇ćić* pódla *klóćić*, *mlóćić* (wds. naměč, wsy Jabłońc a Zagoń).[21] Cichorius sam ma pak werb *płokać* z *-ło-* (*a pwokachu ſswoje ſsyċe*, Luk. 5).

---

[20] Přir. SRA, 6. zwj., karta 83.

[21] H. Schuster-Šewc, Diskussionsbeitrag zum Referat von Topolińska, Z., w: Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft / Přinoški k serbskemu rěčespytej, Bautzen 1968, str. 84.

Přez Stone'a zwěsćene přezjednosće mjez KR na jednej a pozdźišimi ćišćemi na druhej stronje zwisuja potajkim z tym, zo bě – kaž je to Stone pokazał – KR předłoha za nje. Indirektnje, přez posrědnistwo KR, su tute ćišće pak też z rukopisom Lit. E zwjazane, a to dla horjeka wopisaneje dalokosahaceje wotwisnosće tekstow Praetoriusoweje komisije (rukopis 172 – Lit. D a rukopis 173 – Lit. C) wot Cichoriusoweho originala (rukopis 174 – Lit. E). Wosebje zajimawej stej w tutym zwisku wot Stone'a naspomnjenej formje *spokowić* (*ſpokowicʒ*) a *kšit* (*wót-kʒ́it*ow), kotrejž pokazujetej, podobnje kaž naréčny wuraz *ploukarnica*, na wuski zwisk něhdyšeje Cichoriusoweje réče z hornjo-delnjoserbskimi přechodnymi abo namjeznymi naréčemi. W prěnim padźe (*spokowić*) předleži hyperkorektna forma z *ẃ*, kiž je nastała z prěnjotneho *spokojić* přez wliw porno sebi trjebaneju formow *połowica* / *połojca* abo *prawić* / *prajić*, kiž namakaja so też w Cichoriusowym rukopisu. Podobnje je to z nar. formu *kśit*, kotruž je něhdy też susodna ds. naréč znała.[22] Wona je nastała z originalneje ds. formy *šćit* ʻškit, Schildʼ, w kotrymž bu nazwukowe *šć-* pod wliwom nar. formow kaž *šćiž* < *kćiž* (hs. *křiž*, ds. *kśiž*)[23] hyperkorektnje na *kś-* změnjene.[24] Podobne formy z nazwukowym *kć-* za *šć*/*sć-* namakaja so też zaso pola Jakubicy (1548), na př. *kćina* < *sćina* ʻSchilfrohrʼ, *kśěžan* < *sćěžan* ʻKlafterʼ (stara měra dołhosće) a też *kćit* < *šćit*, štož je dalši dopokaz za Jakubicowe poćahi k hornjoserbšćinje wokoło Kulowa.

Też tu diskutowane přikłady swědča wo tym, zo je Cichoriusowa Kulowska naréč sylnje z wosebitosćemi Wojerowskeje a so přizamkowaceje zapadneje namjezneje naréče" (po Muce „westlicher Grenzdialekt") naměšana była. Na stare zwiski Kulowskeje naréče z naréču wokoło Wojerec je też hižo Frido Michałk skedźbnił, pišo: „Cyłkownje hodźi so rjec, zo je Kulowski dialekt před 300 lětami we wjele wjetšej měrje konformny był z Wojerowskim dialektom hač dźensa."[25]

Cyły Cichoriusowy rukopis wužaduje sej wězo dokładniše přepytowanje. Jedna so dźě wo ważne réčne žórło hornjoserbšćiny něhdyšich sewjerozapadnych kónčin mjez Kulowom, Wojerecami a Złym Komorowom, sahace prawdźepodobnje wróćo hač do spočatka 17. abo samo do druheje połojcy 16. lětstotka. Swědči wo tym też so w nim jewjaca archaiska leksika, kotraž w tutej formje woprawdźitej hornjoserbšćinje znata njeje, za to pak často z delnjoserbšćinu koresponduje. Tu někotre přikłady, kiž su nam při čitanju rukopisa napadłe: (1) *pomſćarka* ʻwjećićelkaʼ (str. 142), štož bu pozdźišo wot Praetoriusa šmórnjene a na boku přez słowo *Rachnowarnʒa* (sic!) narunane (přir. ně. *die Rächerin*). Hornjoserbska biblija z lěta 1728 podobneho słowa njeznaje a wotpowědny

---

[22] Přir. A. Muka, Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje naréčow, I. A–N, str. 730, St. Petersburg-Prag 1911–1926, kiž lokalizuje tute naréčne słowo we „w. Grz.-D.".

[23] Wo nar. *šćiž* a pod. hlej SRA 6, karta 39. Přir. też P. Wirth, Die sorbische (wendische) Philologie seit dem Weltkriege. Teil 1, w: ZfslPh 13 (1936), str. 153: „heute noch im westlich Senftenberger Gebiet ist *ščiwy* aus *křiwy*, *ščebjat* aus *křebjat* usw. gebräuchlich."

[24] Přir. Heinz Schuster-Šewc, Noch einmal zu den Vertretungen der urslaw. Verbindungen **kŕ*-, **pŕ*-, *(*s*)*tŕ*- durch *kć*- (*šć*-/*sć*-), *pć*- (*ć*-) und (*s*)*tć*- (*ć*-) in der ehemaligen sprachlichen Übergangszone zwischen dem Ober- und Niedersorbischen, w: Lětopis 46 (1999), Sonderheft: Serbšćina w zańdźenosći a přitomnosći. Das Sorbische in Vergangenheit und Gegenwart, str. 273–279. Nowoćišć z přidatnej geografiskej skicu w: Das Sorbische im slawischen Kontext. Ausgewählte Studien, Bautzen 2000, str. 107–115 (Spisy Serbskeho instituta; 24).

[25] Přir. S. Michalk, Kulowski dialekt dźensa a před 300 lětami. Přinošk k serbskej historiskej dialektologiji, w: Sorabistiske přinoški k VI. mjezynarodnemu kongresej slawistow w Praze 1968, Budyšin/Bautzen 1968, str. 58 (Spisy Instituta za serbski ludospyt; 26).

designat jenož wopisuje: „*wona je Boża ßłużomniza*, *a ßo k ʒtrafi wjetcʒi na tym, kiʒ ſte cʒini*“, přir. pak w Fabriciusowym delnjoserbskim NZ z lěta 1709: *pomſcżńiza* (= *pomsćnica*), (2) *pan* ʻknjezʼ (*Te ſwetne kralowe kneźa*, *a te mocne rekaju hnadne panowe*, str. 191), kiž bu přez *nadny knjez* narunane (*Cʒi ſwętni Kralowi knėźa, tym Moʒnym rėkaju nadni Knėźa*), (3) *posodłany* ʻplestrowanyʼ (*wilku poſsodwanu wubů*, str. 184), bu na *plostrowany* změnjene (*ploßtrowanu lubů*), (4) *kita* ʻwinowa kićʼ (*winowe kity*, str. 425), dźensa jenož *kić*, (5) *kromje* konj. (str. 280), bu na *kiba* změnjene, přir. hs. *chiba zo*, formu *kromje* wužiwa tež Jakubica, (6) *lutki* ʻjenički' (*ton jedden lutki Duch*, str. 284), (7) *strowje* ʻstrowjoʼ (*D'enc tomu domu ſtrowe ſso ſtawa*, str. 277), bu na *zbože* změnjene, (8) *zraca* ʻpřeradnikʼ (*ta ruka mojeho ſraća*, str. 190), bu na *pźeradnik* skorigowane (*ta ruka mojeho pźeradnika*), přir. č. *zrádce*, pól. *zdrajca*. Tutón wuraz njenamaka so w žanym serbskim słowniku, je pak wěsće awtentiska serbska twórba, (9) *samsty* ʻsamsnyʼ (*ſamſte meſto*, *Na-tom ſamſtem dnú*, str. 376), (10) *złodźij* ʻzłóstnikʼ (*Gdyby ton jeden ſwoďi nebyw*, str. 199, přir. ds. *złoźej*), bu na *ſsloſʒnik* (= *złóśćnik*) změnjene. Hornjoserbšćina njeje tute słowo w 19. lětstotku w swojim starym woznamje hižo znała, přir. K. B. Pful (Łužiski serbski słownik 1866): „*złodźij* ist zu einem bloßen Schimpfwort (für Tiere) herabgesunken“, (11) *mulowe drewo* ʻMaulbeerbaumʼ (str. 276), dźensa *maruša*, (12) *debrje* ʻderjeʼ (str. 380), přir. ds. *debrje* (str. 280), (13) *bóžc* ʻpřibóhʼ (*k tym nemym Boſʒcam*, str. 282), (14) *społu* ʻsobu, zhromadnjeʼ (*ſpowú erby*, str. 425), (15) *zdźasnić so* ʻstróžić soʼ (*a woni ſso ſ-ďaſnichu*, str. 350 a na dalšich městnach, přir. ds. *zdźěsyś se* t. s., (16) *njejapki* ʻnjenadźicyʼ (*nejapki*, str. 298), (17) *glichol*(*a*) ʻnajebać to, tolaʼ (*Glichol pſʒindʒechu te pſy*, str. 401; *glichola proſsychu woni*, str. 400), (18) *trachota* (str. 46), přir. hs. *strachota*, ds. *tšachota*).

Podobnje je to tež w morfologiji, hdźež namakaja so archaiske formy kaž (1) *brěmjen* gen. pl. wot *brěmjo* (*ſto bremėn pſʒeincy*, str. 281), (2) wok. sg. *o ʒonsko*, (3) konj. Typ: *žeć* ʻžněćʼ, *njeżnu* 3. pl. (*woni neʒnu*, str. 307), (4) *pomohł*(*a*) perf. 3. sg. (*jo mi pomohw*, str. 92, Introductionis Puerperorum forma Vandalica; *twoja wera jo ċi pomohwa*, str. 338), (5) *dwanasće* (*tych dwanasċich jedden*, str. 286) a dr.

Na kóncu měła so hišće raz wuzběhnyć zasłužba kolegi G. Stone'a, kotryž je ze swojimi kritiskimi přispomnjenjemi nastork dał, cyły z KR zwisowacy problem hišće jónu přeanalyzować. Při tym je so njewočakowanje poradźiło, dotal njeznaty wobšěrny originalny rukopis Jana Cichoriusa namakać a poměr mjez nim a pozdźišo přez Praetoriusowu komisiju zhotowjenymi wotpisami wujasnić.

Wobšěrny rukopis Jana Cichoriusa, pochadźacy z lěta 1663 (někotre dźěle móža hišće starše być), zwisuje prawdźepodobnje z prócowanjemi něhdyšich Kulowskich protestantow wo stworjenje ewangelskeho cyrkwinskeho pismowstwa na zakładźe Lutherowych tekstow. Wón ma pak tež wulki wuznam za serbsku historisku dialektologiju a wosebje za rekonstrukciju něhdyšeje narěčneje krajiny mjez Kulowom a Wojerecami na jednej a Złym Komorowom na druhej stronje. Wón wotkrywa nam nowe, dotal njeznate strony dźěła Praetoriusoweje komisije, kotraž je w nadawku hornjołužiskich krajnych stawow wudaće zakładnych nabožnych spisow w hornjoserbskej rěči přihotowała a dohladowała.

Zusammenfassung

Die von G. Stone geäußerten Bedenken bezüglich der Autorenschaft von Jan Cichorius als Verfasser der Handschrift des Landständischen Archivs Nr. 5609 sind grundsätzlich berechtigt. Inzwischen durchgeführte Nachforschungen haben aber ergeben, dass sich in den Archivbeständen (jetzt Bestandteil des Sächsischen Landesfilialarchivs Bautzen) neben der von uns bereits 1995 im Lětopis beschriebenen Handschrift Nr. 5609 noch zwei weitere, bisher unbekannte alte obersorbische Handschriften befinden: 1. die 426 Seiten umfassende Handschrift des ehem. Oßlinger Pfarrers J. Cichorius (1630–1639) mit dem Titel: „Cichorianische Version der Sonntagsevangelien“ und 2. die von P. Praetorius und seiner Kommission auf der Grundlage der Cichorianischen Vorlage zusammengestellte Handschrift mit dem Titel: „Evangelia cum Epistolis in lingvam Serbicam versa“ (249 Seiten, Signatur: B II, 7–173). Auf ihrem Deckblatt befindet sich die handschriftlich hinzugefügte Jahreszahl 1691. Beide Handschriften sind erst nach der in den neunziger Jahren erfolgten Überführung des Archivs in die Schlossstraße Nr. 10 in Bautzen wieder aufgefunden worden.

Die Cichorianische Handschrift bildete die Grundlage für die von dem Bautzener Archidiakon Paul Praetorius und seiner Kommission verfassten und mit Unterstützung der Oberlausitzer Landstände veröffentlichten obersorbischen Kirchentexte: den Lutherischen Katechismus (1693), die Sonntagsevangelien (1695) und die Kirchenagende (1696).

Zu den von Praetorius und seiner Kommission verfassten Texten gehörte auch die von uns 1995 im Lětopis beschriebene und irrtümlich Cichorius direkt zugeschriebene Handschrift. Sie hatte ursprünglich die Signatur B II, 7–172, erhielt aber später im handschriftlichen „Findbuch“ des Bautzener Archivs die Nr. 5609.

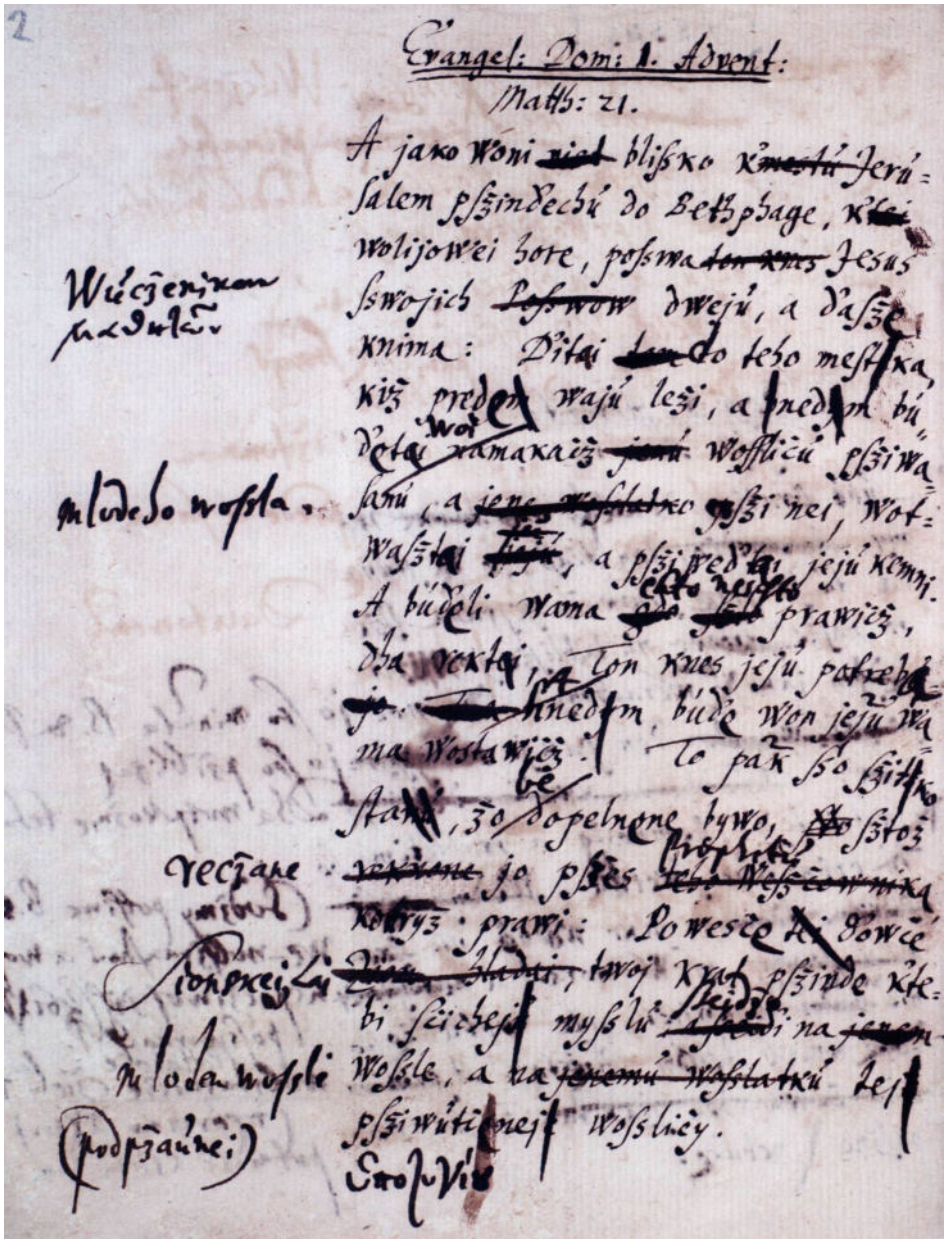
Von großer Bedeutung für die sorbische Sprachgeschichte ist die Cichorianische Originalhandschrift, deren sprachliche Grundlage der Wittichenauer Dialekt bildete. Die von Cichorius verwendete Sprache weist aber zugleich auch starke Einflüsse der sich im NW anschließenden os.-ns. Übergangsdialekte auf. Möglicherweise geht der Cichorianische Text, zumindest aber Teile davon, auf eine ältere Vorlage zurück, die noch vor der gewaltsamen Rekatholisierung der Stadt Wittichenau (1632) entstanden ist. Die Cichorianische Handschrift wäre somit ein Beweis für die von den einstigen Wittichenauer sorbischen Protestanten unternommenen Bemühungen zur Schaffung einer eigenen obersorbischen Kirchensprache.

Im Zusammenhang mit der Erstellung der neuen Texte wurde jedoch der ursprüngliche Wittichenauer Dialekt der Handschrift weitgehend durch den zwischen Bautzen und Löbau gesprochenen zentralen Dialekt des Obersorbischen ersetzt. Die auf diese Weise von der Kommission verfassten Textvarianten (Handschriften 172 und 173) bildeten die Grundlage der von den Landständen finanziell geförderten Kirchendrucke. Die von Stone festgestellten textlichen Übereinstimmungen zwischen der Handschrift 5609 und den späteren Drucken haben ihren Ursprung im gemeinsamen Grundtext (Cichorianische Version).

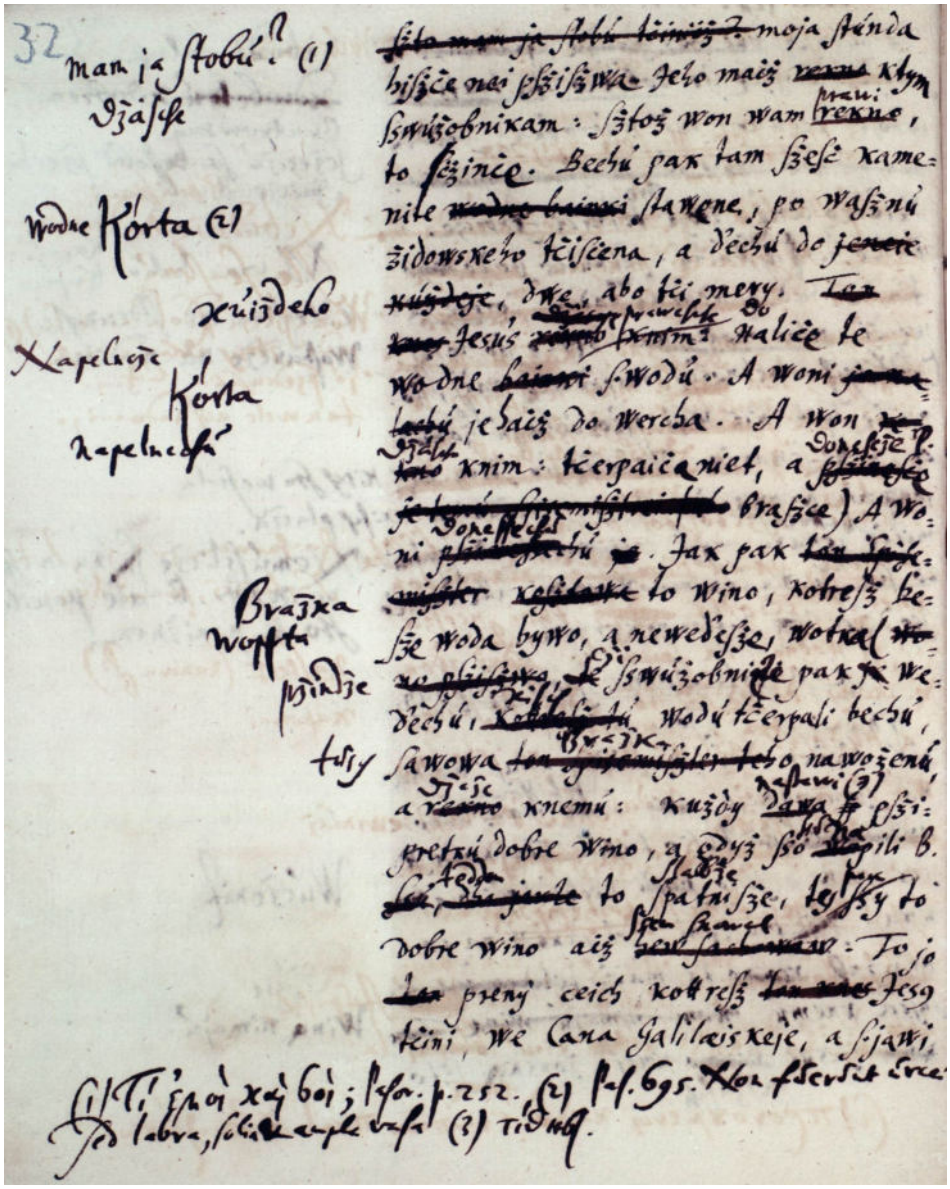
Die getroffenen Feststellungen über die dialektale Zugehörigkeit des Cichorianischen Textes werden durch zahlreiche Originalbeispiele dokumentiert.

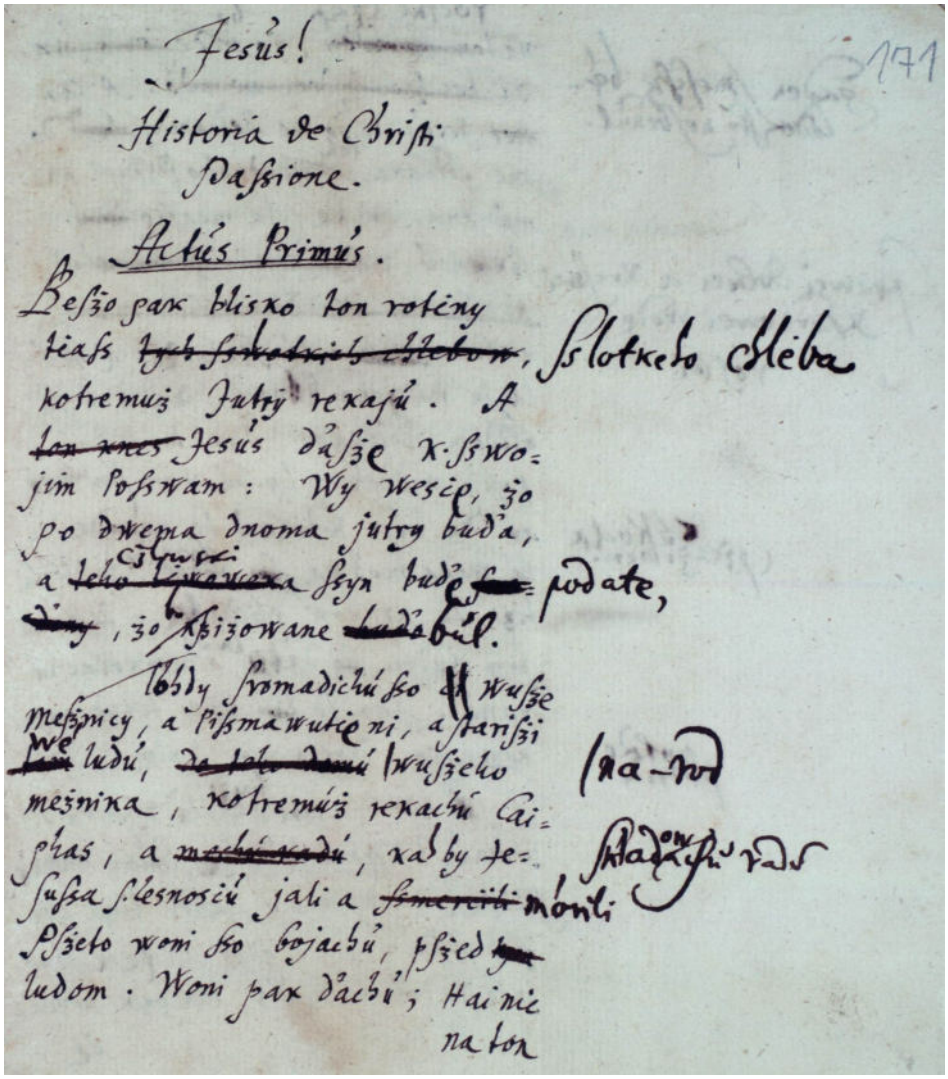
Napismo Cichoriusoweho rukopisa

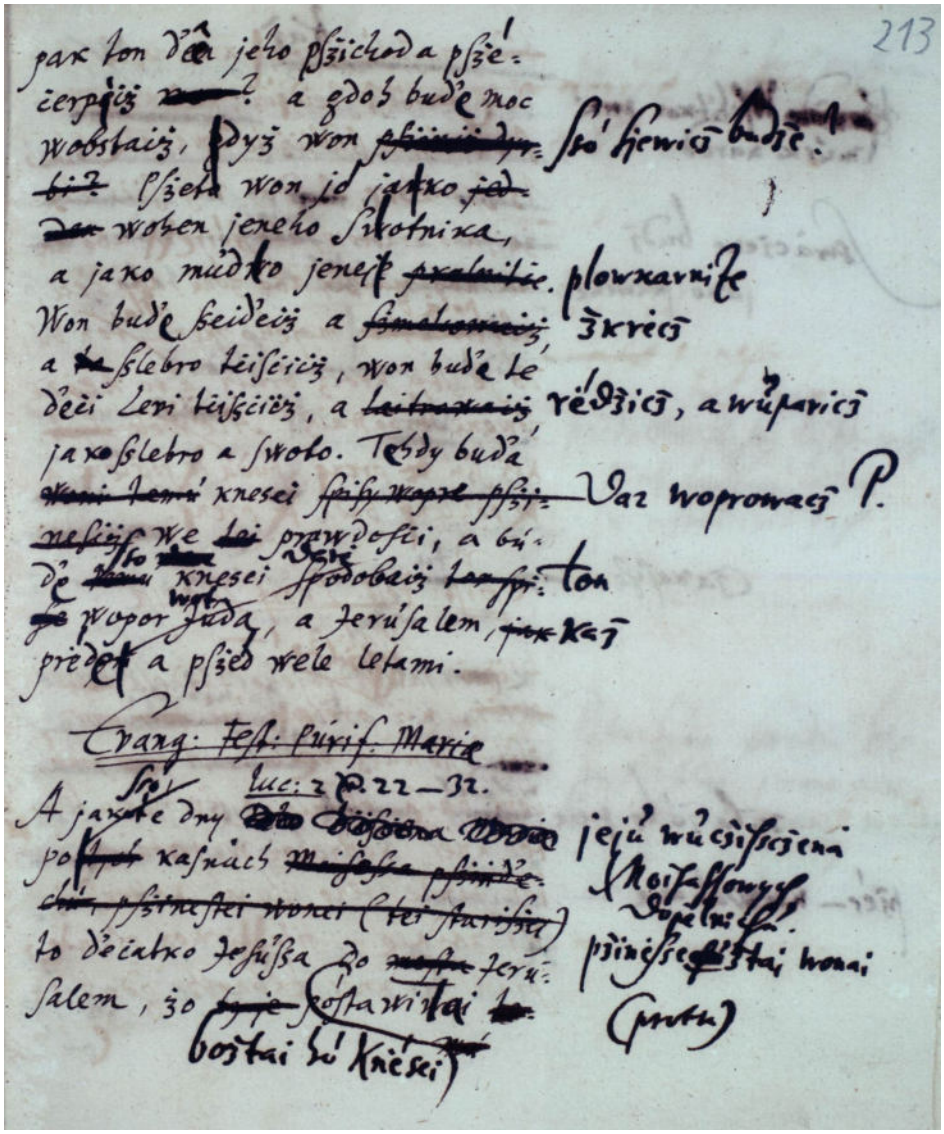
Strona 2 Cichoriusoweho rukopisa

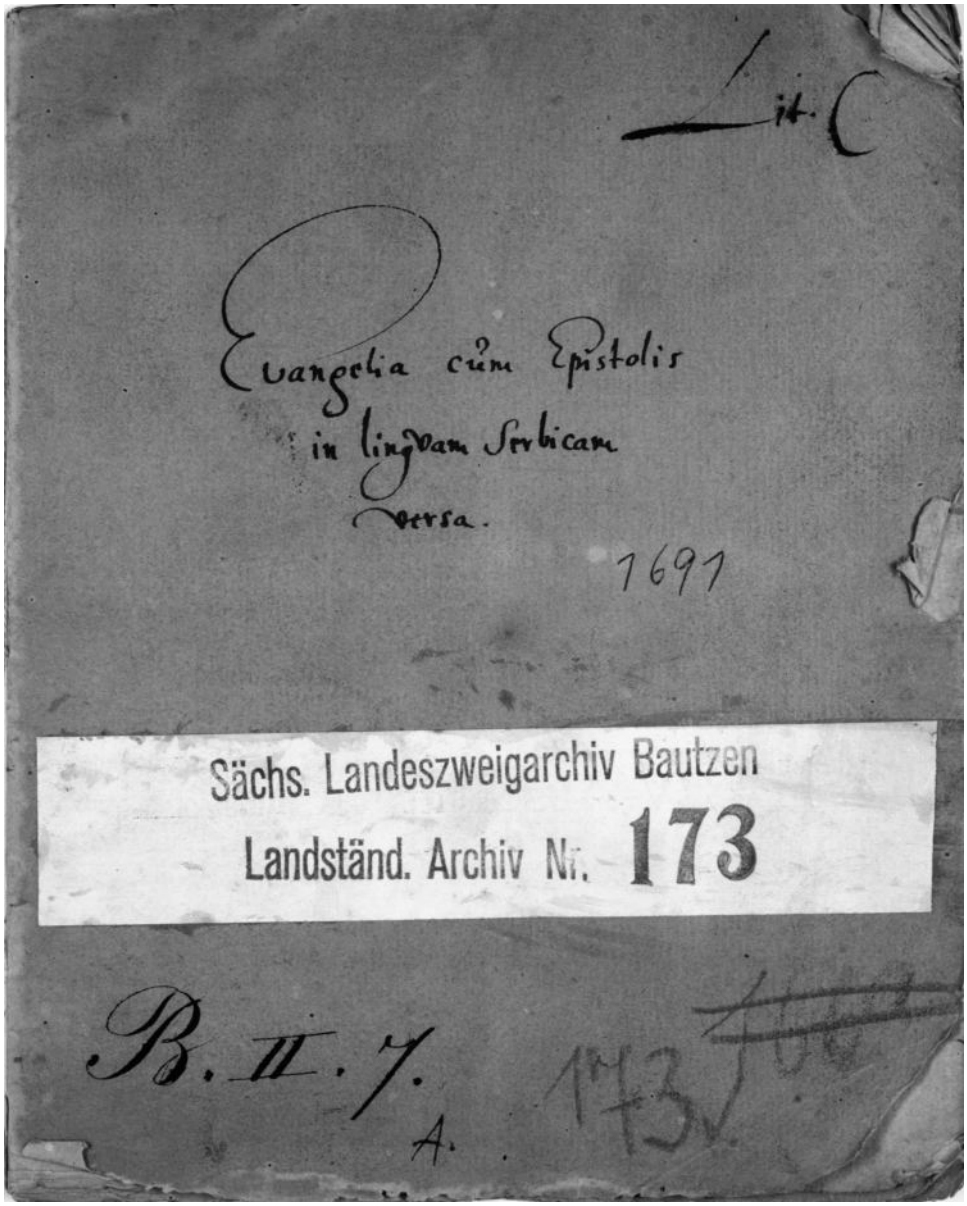
Strona 32 Cichoriusoweho rukopisa

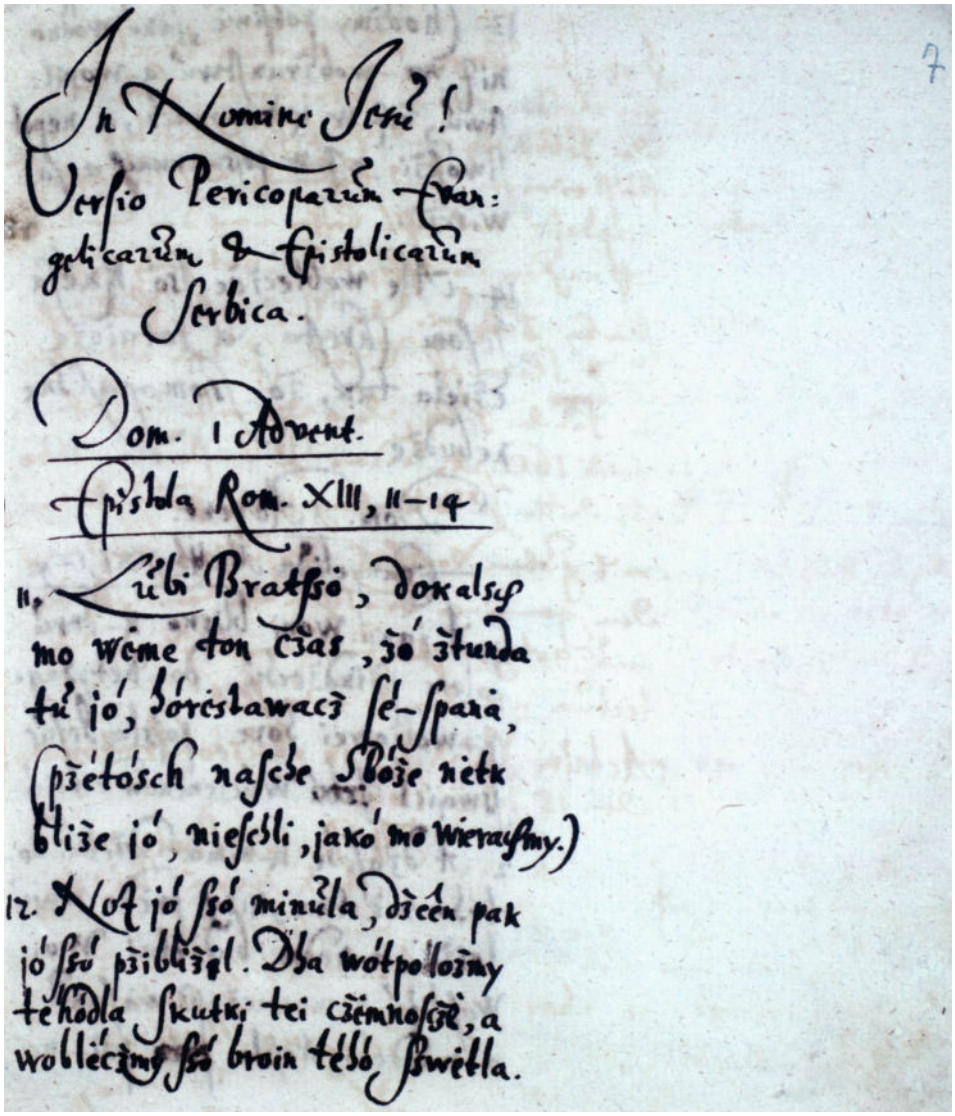
Strona 171 Cichoriusoweho rukopisa

Strona 213 Cichoriusoweho rukopisa

Napismo rukopisa Lit. C: Evangelia cum Epistolis in lingvam Serbicam versa

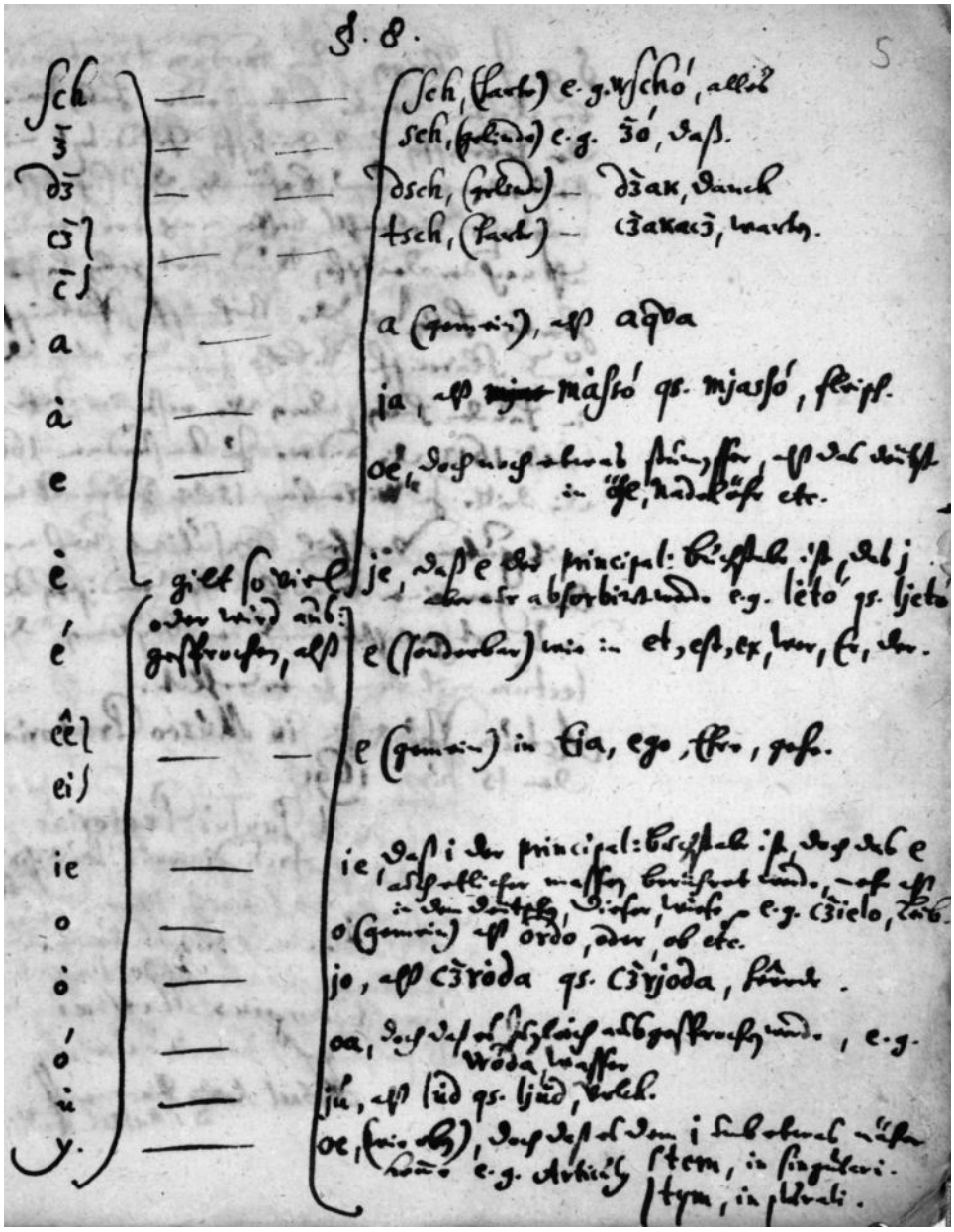

In Nomine Jesu!
Versio Pericoparum Evangelicarum & Epistolicarum Serbica.

Dom. I Adventus.

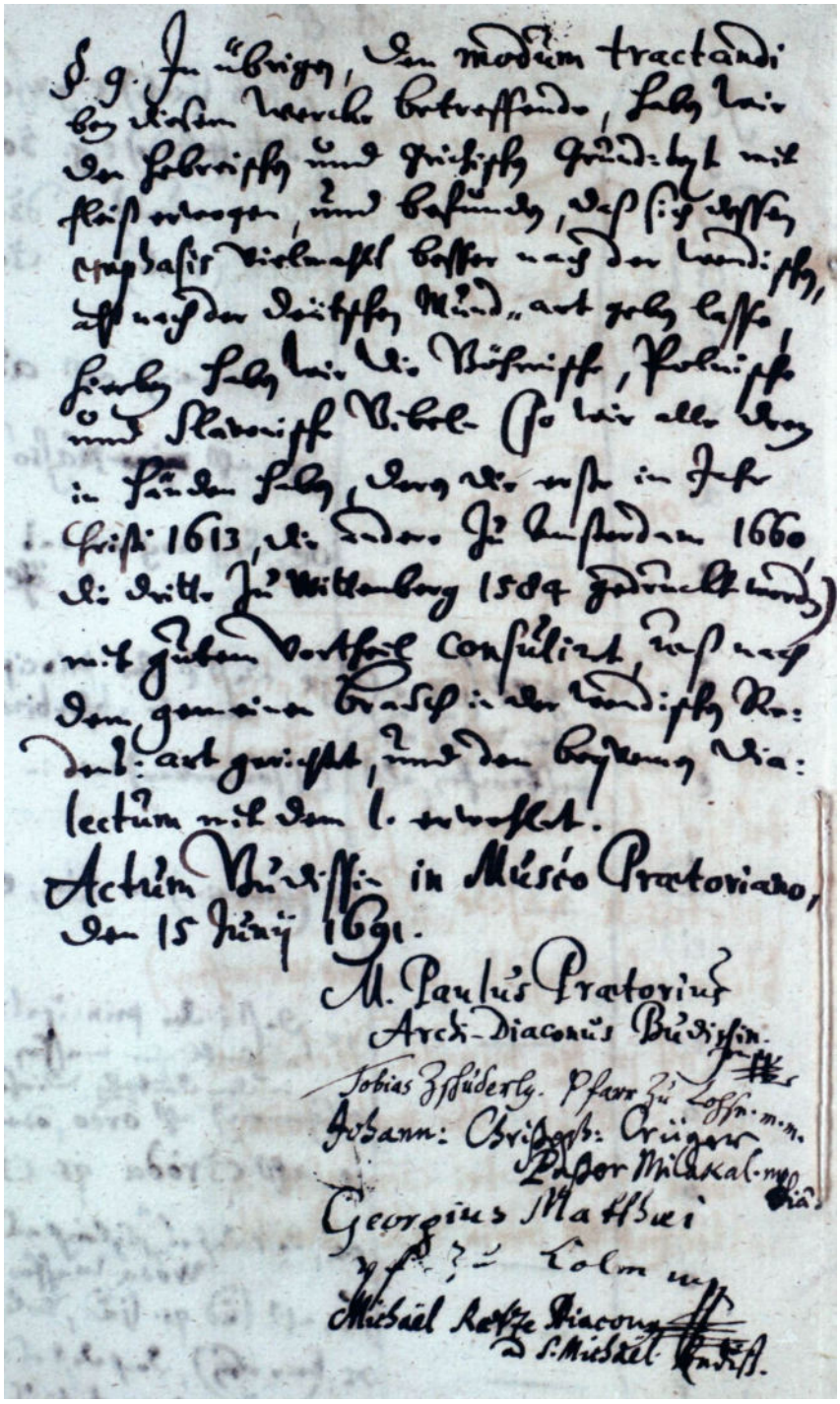
Epistola Rom. XIII, 11–14

11. Lubi Bratsso, dokalsy mo wéme ton czas, jo stunda tu jo, bórzstawacz se-spana, pzétosch nasche Sboje nietk bliże jo, niesebli, jako mo wierayshmy.)
12. Kot jo sso minula, dzeń pak jo sso pzibliżył. Dba wótpolożmy tehodla skutki tei cziemnosse, a wobléczmy sso broin tebo swietla.

Strona 7 rukopisa Lit C

Předposlednja strona němskeho předsłowa k rukopisej Lit. C (str. 5)

Poslednja strona němskeho předsłowa k rukopisej Lit. C (str. 6)